

# Przeszłość i przyszłość globalnego rolnictwa

■ Cechą współczesnego świata jest globalizacja, która polega na rosnącej integracji i współzależności procesów społeczno-gospodarczych, w efekcie czego tworzy się jedna światowa gospodarka i społeczeństwo, zanika kategoria tradycyjnej gospodarki narodowej, a głównymi aktorami przemian stają się organizacje ponad- i międzynarodowe, w szczególności ponadnarodowe korporacje.

Urszula Kaczmarek

UAM Poznań

Globalizacja gospodarki nie jest zjawiskiem nowym. Wielu badaczy wyznacza różne jej etapy i fale, datując początek albo w czasach starożytnych, albo w okresie wielkich odkryć geograficznych w XV w., albo od połowy XIX w., wraz z rozpoczęciem rewolucji przemysłowej.

W odniesieniu do rozwoju rolnictwa i światowego handlu żywnością początek jego internalizacji najściślej związany jest z epoką odkryć geograficznych i rozwoju kolonii produkujących używki, a później surowce dla przemysłu włókienniczego na potrzeby Europy.

## Etapy wczesnej globalizacji rolnictwa

Kiedy mowa jest o globalizacji rolnictwa, to odnosi się to do sytuacji, w której rolnictwo zostało włączone w ogólnoswiatowy system gospodarczy i globalną sieć powiązań. Dotyczy to zatem nie tylko samej produkcji rolnej, ale i pozostałych elementów (przetwórstwa, handlu, dystrybucji), tworzących światową gospodarkę żywnościową (M. Czerny, 2005). Jak podkreślają badacze, rozwój gospodarczy Europy od czasów odrodzenia opierał się na intensywnej wymianie handlowej. Okres wielkich odkryć geograficznych przyczynił się do powstania wielkich potęg kolonialnych Anglii, Hiszpanii i Portugalii, które sprowadzały do Europy towary z całego świata.

Pierwszym światowym rynkiem towarowym w XVIII i XIX wieku stał się rynek żywnościowy, co wiązało się z szybkim wzrostem popytu na żywność w Europie. W tym okresie bowiem nastąpił wzrost

Wobec wahań na rynku światowym państwa skupowały nadwyżki np. zbóż i przechowywały w celu podtrzymania cen. Rozwinął się interwencjonizm państwowy na rynku rolnym. Niektóre rządy decydowały się czasami na niszczenie zbiorów wobec ich nadwyżek, albo wprowadzały kary dla rolników za zbyt dużą produkcję (np. mleka w Szwajcarii).

tempa przyrostu liczby ludności. Pod wpływem rewolucji przemysłowej zmieniła się struktura zatrudnienia i spadła liczba pracujących w rolnictwie. Zanotowano wzrost zamożności społeczeństw europejskich, co wpłynęło na zmianę struktury spożycia i stopniowe odchodzenie od masowego spożycia takich produktów rolnych jak: żyto, jęczmień i ziemniaki do żywności o większej wartości energetycznej, tj. mięsa, produktów mleczarskich, warzyw i owoców. W tym czasie w Europie z uwagi na wzrost powierzchni upraw zmniejszyły się tereny wypasu zwierząt. Wobec zwiększonego zapotrzebowania na mięso rozpoczęto intensywny chów systemem oborowym oraz rozwinięto uprawy roślin pastewnych. Mimo intensyfikacji produkcji rolnej Europa nie była w stanie zaspokoić rosnącego zapotrzebowania na żywność. Na potrzeby Europy eksploatowano kolonie. To zainteresowanie koloniami było przyczyną emigracji osadniczej z Europy, skąd wyemigrowało do Ameryki, Afryki i Australii 50 mln Europejczyków. Najszybciej rozwinęło się rolnictwo w Stanach Zjednoczonych, szczególnie po zniesieniu niewolnictwa i spadku liczby pracujących w rolnictwie, co spowodowało postęp techniczny i technologiczny w rolnictwie (np. w 1836 r. opatentowano, a w 1860 r. rozpoczę-

to produkcję kombajnów). Na obszarach pampy w Ameryce Południowej rozwinęła się hodowla bydła, produkująca najpierw skóry, a po wynalezieniu transportu parowego i chłodni także mięso eksportowane do Europy. W ten sposób ukształtował się międzynarodowy rynek handlu żywnością, gdzie eksporterami stały się biedne kraje surowcowo-rolne, a importerami kraje przemysłowe.

## Globalne korporacje na rynku rolnym

Po I wojnie światowej w 1929 r. rozpoczął się wielki kryzys gospodarczy, który trwał do 1935 roku. W latach pokryzysowych nastąpiła koncentracja produkcji i kapitału w rolnictwie (najpierw w USA, potem w Europie Zachodniej i Japonii). Oznaczało to powstanie pierwszych międzynarodowych koncernów, które przejęły handel określonymi produktami rolnymi lub handel w określonych regionach. Należały do nich, funkcjonujące do dziś globalne koncerny, takie jak Unilever, UFC czy Tata.

**Unilever** to międzynarodowa firma, powstała w 1930 r. z połączenia holenderskiego producenta margaryny Margarine Unie z siedzibą w Rotterdamie i brytyjskiego producenta mydła Lever Brothers Unilever PLC z siedzibą w Londynie. Powodem całej operacji było używanie tego samego surowca – oleju palmowego, służącego zarówno do wyrobu margaryny jak i mydła, dzięki czemu zamierzano osiągnąć większe oszczędności przy jego imporcie. Stąd koncern już w latach 30. XX wieku zrealizował wiele inwestycji w Ameryce Łacińskiej, gdzie produkowano olej palmowy. Firma w kolejnych latach powiększała się dzięki przejęciom

innych małych producentów i ich marek. Dziś Unilever jest potentatem światowym w produkcji głównie artykułów żywnościowych, środków czystości i higieny osobistej, posiadając fabryki i ośrodki badawcze na każdym kontynencie.

W Polsce Unilever produkuje żywność takich marek jak: Knorr, Flora, Kasia, Delma, Rama, Hellmanns, Algida, Lipton i Saga.

**Tata Group** powstało pod koniec XIX w. jako spółka handlująca herbatą, której produkcja w brytyjskich Indiach była największa na świecie. Szybko jednak rozszerzyła swoją działalność na inne branże, stając się ofertą gospodarczą dla Hindusów, którzy byli dyskryminowani w Indiach przez Brytyjczyków. I tak Tata przejął indyjską energetykę, linie lotnicze, produkcję stali, przemysł motoryzacyjny i elektrotechniczny, stając się dziś głównym dostawcą usług telekomunikacyjnych i internetowych oraz właścicielem sieci hoteli i gastronomii. W ostatnich latach koncern Tata kupił m.in. brytyjskie marki samochodowe jak: Jaguar i Land Rover, a w 2000 r. brytyjską Tetley Tea, najbardziej popularną, o ponad półtorawiecznej historii i dużej renomie angielską herbatę. Indyjski koncern słynie ze swojej polityki społecznej i zatrudnieniowej, wprowadzając na początku XX w. osłony społeczne dla swoich pracowników i ich rodzin jeszcze zanim te pojawiły się w Europie (np. ośmiogodzinny dzień pracy, płatne urlopy macierzyńskie, opłaty za naukę).

**UFC (United Fruit Company)** – amerykański koncern, założony w 1899 r., który kontrolował handel i produkcję bananów w Ameryce Łacińskiej, stopniowo przejmując władzę nad całym życiem gospodarczym i politycznym tych krajów (tzw. republik bananowych). Już w latach 30. XX wieku UFC była właścicielem większości plantacji owoców południowych, używek i pastwisk we wszystkich niemal krajach Ameryki Łacińskiej, także w Afryce i Azji Południowo-Wschodniej. W 1970 r. na bazie UFC powstała najbardziej znana dziś marka bananów – Chiquita.

## Regionalne trendy przemian w rolnictwie

W latach powojennych pojawiło się silne dążenie do utworzenia wspólnoty europejskiej, która pozwoliłaby odbudować Europę po katastrofalnych wydarzeniach drugiej wojny światowej, zapobiec wojnie, głodowi i kryzysom tego kontynentu w przyszłości. W efekcie rea-

lizowana od 1957 r. Wspólna Polityka Rolna miała na celu zapewnić Europie bezpieczeństwo żywnościowe – samowystarczalność produkcji i zaopatrzenia w żywność. Podstawowe zasady WPR pozostają niezmienione od dziesięcioleci: gwarantowane ceny na produkty rolne, często powyżej poziomu cen światowych, a także dotacje pozwalające na osiągnięcie przez rolników dochodów zbliżonych do poziomu dochodów z innych pozarolniczych działalności.

W latach 60. XX wieku problemy produkcji rolnej zaczęły dotyczyć kraje Trzeciego Świata, które z uwagi na niezwykle dynamiczny wzrost demograficzny stanęły w obliczu niedoboru żywności. Na skraj katastrofy demograficznej i żywnościowej znalazły się po uzyskaniu niepodległości np. Indie, gdzie we współpracy z amerykańskimi naukowcami rozpoczęła się tzw. „zielona rewolucja”, polegająca na wprowadzeniu do uprawy wysokowydajnych odmian zbóż (ryżu i pszenicy). Wysokopienne uprawy wprowadzono również w Pakistanie i Meksyku.

Nowe odmiany roślin dawały szansę zwiększenia produkcji tak potrzebnej żywności, ale jednocześnie wymagały przebudowania kultury rolnej, zwiększonych nakładów na chemiczne środki ochrony roślin jak i nawozy sztuczne. Zielona rewolucja ominęła więc całe rzesze najbiedniejszych chłopów. Powolny postęp w tej dziedzinie pozwolił jednak Indiom na czterokrotny wzrost produkcji ziarna zbóż przy dwukrotnym wzroście populacji w tym czasie. W 2000 roku ogłoszono wprowadzenie w życie „tęczowej rewolucji”, związanej ze zróżnicowaniem diety mieszkańców Indii, wśród których dominuje wegetarianizm. Do zielonej rewolucji dodano zatem: błękitną – zwiększenie produkcji ryb, żółtą – roślin oleistych, czerwoną – owoców i białą – mleka. Przeciętne spożycie przypadające na jednego mieszkańca kraju jest obecnie według szacunków ONZ wystarczające i wynosi około 2490 kcal/dzień/osobę (R. Uliszak 2005).

## Kierunki przemian gospodarstw rolnych

Rolnictwo, mimo iż jego udział w strukturze gospodarki światowej maleje, nie traci na znaczeniu jako producent żywności, surowców przemysłowych i coraz częściej także energii.

Przechodzenie rolnictwa przez kolejne fazy rozwojowe było uwarunkowane wieloma czynnikami o charakterze wewnętrznym, jak i zewnętrznym. W efekcie nastę-

powało przejście od rolnictwa chłopskiego do rolnictwa przemysłowego, które charakteryzuje się dużą skalą produkcji, specjalizacją, wysokim stopniem zmechanizowania, i intensywnością procesów integracyjnych. Najbardziej nowoczesną formą współczesnego rolnictwa jest agrobiznes, który polega nie tylko na dostawie surowców rolnych (jak było w tradycyjnym rolnictwie), ale też na ich przetworstwie i sprzedaży, a więc obejmuje cały cykl produkcji aż do momentu, kiedy dany produkt albo trafi na rynek konsumenta, albo znajdzie się pod kontrolą producenta.

### Etapy rozwojowe światowego rolnictwa

gospodarstwa, przedsiębiorstwa agrobiznesowe

handlowe (towarowe) farmy rodzinne

farmy rodzinne

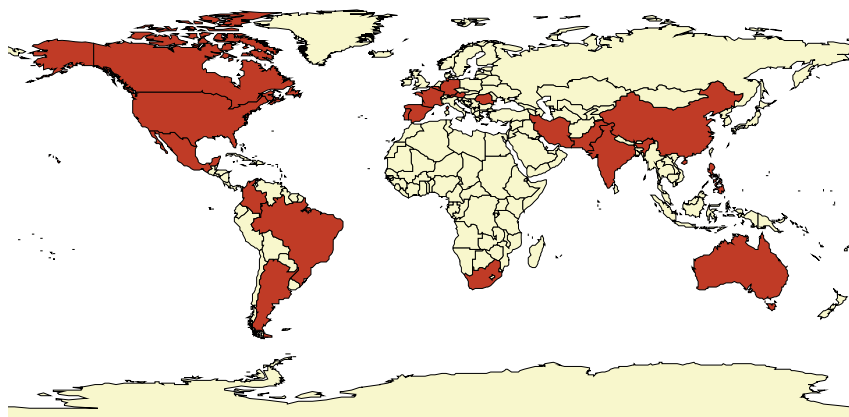
gospodarstwa rolników

gospodarstwa chłopskie

Źródło: „Gospodarka rodzinna w rolnictwie” 2005

## Cechy współczesnej globalizacji w rolnictwie

Pod koniec XX wieku wykształcił się światowy system produkcyjny, wskutek stosowania nowoczesnych technologii w produkcji rolnej, zmian w dystrybucji i sprzedaży artykułów rolnych oraz zmian w sposobie ich konsumpcji. Produkty żywnościowe dostarczane są na rynek globalny w postaci wysoko przetworzonej. Pojawiają się produkty o przedłużonej trwałości spożywczej. Opanowanie handlu przez wielkie koncerny sprawiło, że coraz większego znaczenia nabrała marka produktu. Najważniejszym aktorem kształtującym nowy system produkcji rolnej dla rynku globalnego jest sieć sprzedaży stworzona przez hipermarkety (M. Czerny, 2005). Na ich potrzeby prowadzą produkcję duże gospodarstwa, stosujące nowoczesne technologie upraw, w celu uzyskania jednolitej jakości produktu, odpowiadającego wysokim standardom pod względem wyglądu i opakowania. Obserwuje się w sektorze rolnym coraz większe oddalenie geograficzne


**Kraje o największej powierzchni upraw transgenicznych**

producentów od konsumentów, co było charakterystyczne dla produkcji przemysłowej. Globalne korporacje kontrolujące handel żywnością szukają nowych producentów, tańszych i położonych w strefach gwarantujących produkcję przez cały rok. Chodzi o możliwość ciągłych dostaw świeżych produktów (owoców, warzyw, krewetek) do regionów o wysokiej konsumpcji. Szczególnie dotyczy to owoców, nie tylko tradycyjnych cytrusów i bananów, ale i tych, pochodzących z Europy Południowej i Wschodniej oraz krajów śródziemnomorskich, czy tych bardziej egzotycznych (mango, papaja, ananasy, awokado) ze strefy podzwrotnikowej.

Stąd widoczna jest w ostatnich latach wyraźna zmiana w układzie regionalnym produkcji rolnej. Wśród państw tzw. „noworolnych”, których udział w globalnym handlu żywnością znacząco wzrósł znajdują się takie kraje pozaeuropejskie, jak: Brazylia, Meksyk, Argentyna, Chiny i Kenia. W eksporcie warzyw główną rolę odgrywają Stany Zjednoczone i Hiszpania, która jest najważniejszą dostawcą warzyw na rynek unijny. Wzrosło znaczenie Chile, jako producenta wina, orzechów włoskich oraz migdałów, Wietnamu, który stał się

drugim po Brazylii światowym eksporterem kawy, Kenii produkującej kwiaty cięte oraz warzywa (fasolkę szparagową, zielony groszek, paprykę i bakłażany) głównie do Unii Europejskiej.

Uprawy	Udział w rynku GMO
soja	51%
bawełna	20%
rzepak	12%
kukurydza	9%
cukinia, ziemniaki	4%

Źródło: „Globalizacja a rozwój”, 2005

## Przyszłe kierunki rozwoju rolnictwa

Nowoczesne rolnictwo umożliwiło niespotykany wcześniej wzrost produkcji żywności, ale miało też negatywne efekty – zanieczyszczenie wód i powietrza, erozja gleby, ograniczenie bioróżnorodności. Wywołało to krytykę i spowodowało poszukiwanie alternatywnych modeli rolnictwa opartych na idei rozwoju zrównoważonego (sustainable development). Powstał główny dylemat rozwoju współczesnego rolnictwa – produkcja upraw transgenicznych czy rolnictwo ekologiczne?

Gospodarstwa ekologiczne nie stosują syntetycznych środków ochrony roślin ani nawozów, nie prowadzą monokultury w uprawach. Produkcja roślinna opiera się na płodozmianie, a chów zwierząt na systemie ściółkowym. Rosnące zapotrzebowanie na żywność ekologiczną spowodowało wzrost liczby gospodarstw rolnych posiadających certyfikaty producenta ekologicznego. Najwięcej żywności ekologicznej produkują Niemcy, gdzie udział tych produk-

tów w rynku artykułami żywnościowymi wynosi 25%.

W ostatniej dekadzie nastąpiło w Unii Europejskiej podwojenie obszaru upraw ekologicznych. W 2012 roku funkcjonowało tam 290 tys. gospodarstw ekologicznych na powierzchni 10,6 mln ha, co oznacza, że w Europie znajduje się 30% globalnego arealu przeznaczonego pod uprawy ekologiczne. Państwa o największym obszarze ekoupraw to: Hiszpania (1,6 mln ha), Włochy (1,1 mln ha), Niemcy (1 mln ha). W Europie w siedmiu państwach obszar zagospodarowany ekologicznie stanowi powyżej 10 proc. arealu gleb, jest to: Liechtenstein (29,3 proc.), Austria (19,7 proc.), Szwecja (15,2 proc.), Estonia (14,8 proc.), Szwajcaria (11,7 proc.), Czechy (10,7 proc.), Łotwa (10,4 proc.). W Polsce pierwsze certyfikowane gospodarstwa ekologiczne powstały w latach 90. XX wieku. Obecnie liczba takich gospodarstw wynosi 26 tys., a powierzchnia upraw zajmuje około 650 tys. ha, co stanowi około 3,5% ogólnego arealu użytków rolnych w Polsce.

Drugi typ stanowi wysokowydajne, o wysokim poziomie technologicznym rolnictwo, wykorzystujące uprawy genetycznie modyfikowanych odmian roślin. Rozpowszechnianie upraw roślin transgenicznych, stanowi kolejny etap zielonej rewolucji w rolnictwie, zapewniający bezpieczeństwo żywnościowe i skuteczną walkę z głodem na świecie. O ile zielona rewolucja była wdrażana przez wielkie programy rządowe upowszechniania wydajnych odmian pszenicy, kukurydzy i ryżu to rozpowszechnianie upraw transgenicznych stanowi narzędzie pomnażania zysku wielkich korporacji kapitałowych (M. Adamowicz 2008).

Uprawy GMO na świecie zajmują powierzchnię ponad 90 mln ha (więcej niż uprawy ekologiczne). Według szacunków na świecie prowadzi się uprawę około 100 roślin transgenicznych. Należą do nich m.in. soja, pszenica, pomidory i kukurydza. Ponad 70% światowego arealu upraw GMO przypada na Stany Zjednoczone.

## LITERATURA

- Adamowicz M. 2008. *Teoretyczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa z uwzględnieniem procesów globalizacji i międzynarodowej integracji*. Roczniki Nauk Rolniczych, seria G, t.94, z.2
- Czerny M. 2005. *Globalizacja a rozwój*. PWN. Warszawa
- Tomczak F. 2005. *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*. IRWiR PAN. Warszawa
- Uliszak R. 2005. *Hinduizm a wyżywienie ludności Indii*. [http://www.ap.krakow.pl/geo/bibliogr/teczowa\\_rewolucja.pdf](http://www.ap.krakow.pl/geo/bibliogr/teczowa_rewolucja.pdf)

Wzrost produkcji rolnej i postępu w rolnictwie ciągle nie rozwiązał problemów wyżywienia świata. Mimo spadku poziomu głodu na świecie, w latach 2011-2013 prawie 850 milionów ludzi cierpiało z powodu niedożywienia. Liczba ta stanowi 12 proc. całej populacji. Najwięcej ludzi cierpi głód w trzech regionach: w Azji Południowej – ponad 300 mln, w Afryce subsaharyjskiej – około 240 mln oraz w Azji Wschodniej – prawie 170 mln.